

УДК 343.37 (477)

Побірченко В.В

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Уточнено поняття «тіньова економіка» у контексті класифікації економічної діяльності. Розглянуто методи кількісної оцінки тіньових процесів. Проаналізовано тенденції тіньової економіки в Україні. Виявлено фактори, що впливають на сучасний рівень тінізації країни.

Ключові слова: тіньова економіка, фактори тінізації, методи оцінки тіньової економіки

ВСТУП. В економічній науці є чимало недослідженого. Але, мабуть, важко знайти інший такий приклад, чим тіньова економіка, коли масштаби економічного явища і ступінь його вивченості були б настільки непорівнянні. Тіньова економіка являє собою дуже важкий для дослідження предмет - це феномен, що відносно легко визначити, але неможливо точно вимірити, бракує необхідних інформаційно-статистичних даних.

Тіньова економіка становить інтерес, насамперед з погляду усього впливу на протікання більшості звичайних економічних явищ та процесів. Водночас тіньову економіку як економічну категорію визначають через сукупність специфічних економічних відносин, пов'язаних із діяльністю з виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, що приховуються від державного контролю з метою одержання прибутків та особистого збагачення. Тіньова економіка завдає державі значної шкоди: суттєво зменшує бюджет країни, знижує інвестиційну привабливість, сприяє відтоку вітчизняного капіталу за кордон, стає реальною загрозою національній безпеці України.

Найбільш значні наукові дослідження тіньових економічних процесів у своїх роботах провели вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Балко [1; 9], В.Белова, В.Бородюк [3], Г.Гроссман, Г.Задорожний, Г.Знаменський, Є.Ковальов [9], Т.Корягіна [10], Л.Косалс, М.Кім, В.Мамутов, В.Мандибура [11], В.Попович, Т.Приходько, Л.Ронсек, Б.Румер, М.Сокотельник, А.Турчинов, С.Тютюнникова, Ф.Фельдбругге, О.Ярменко та ін. Проте, незважаючи на значні зусилля вчених, що працюють над дослідженням проблеми, розвиток тіньової економіки з наукової точки зору до кінця не вивчений. Підходи, що використовуються, мають, як правило, розрізнений характер і спрямовані на вирішення окремих завдань детінізації економіки. У зв'язку з цим актуальність вибраної теми визначається неповнотою наукових робіт з комплексної характеристики сучасних тенденцій тіньової економіки в Україні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ. На підставі кількісних оцінок рівня тінізації економіки України проаналізувати сучасні її тенденції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ. Практика економічного розвитку багатьох країн світу свідчить про існування в них тіньової економіки навіть за умов розвинених ринкових відносин. Але особливо гостро проблема тінізації постає в країнах, де відбуваються соціально-економічні зміни. В Україні вирішальну роль в розвитку тіньового сектора зіграли повільні темпи і непослідовність економічних

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

перетворень, тому тіньова економіка виступає не тільки і не стільки причиною, скільки наслідком деформації легальної економіки.

Існують різні підходи до визначення сутності та місця тіньової економіки. Немає остаточної думки про те, які види діяльності варто розглядати як тіньові. Юристи розглядають тіньову економіку як економічну діяльність, заборонену законодавством України. Але тут не враховується значний обсяг формально дозволених, але негативних угод, а також документально оформлені фіктивні операції. Деякі економісти виділяють три сфери тіньової економіки: кримінальну, нелегальну та легальну негативну (або фіктивну) діяльність. Також іноді під тіньовою економікою розуміють всю економічну діяльність, що через різні причини не враховується офіційною статистикою, і, відповідно, не включається до складу ВВП [10].

На наш погляд, для практичного застосування цікава класифікація економічної діяльності запропонована О. Балко, в якій економічна діяльність поділена на формальну (офіційно зареєстровану економічну діяльність, що здійснюється у встановлених правових рамках держави та підлягає статистичному обліку й оподаткуванню) та неформальну (економічну діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами або здійснюється поза рамками правового поля) (рис. 1).

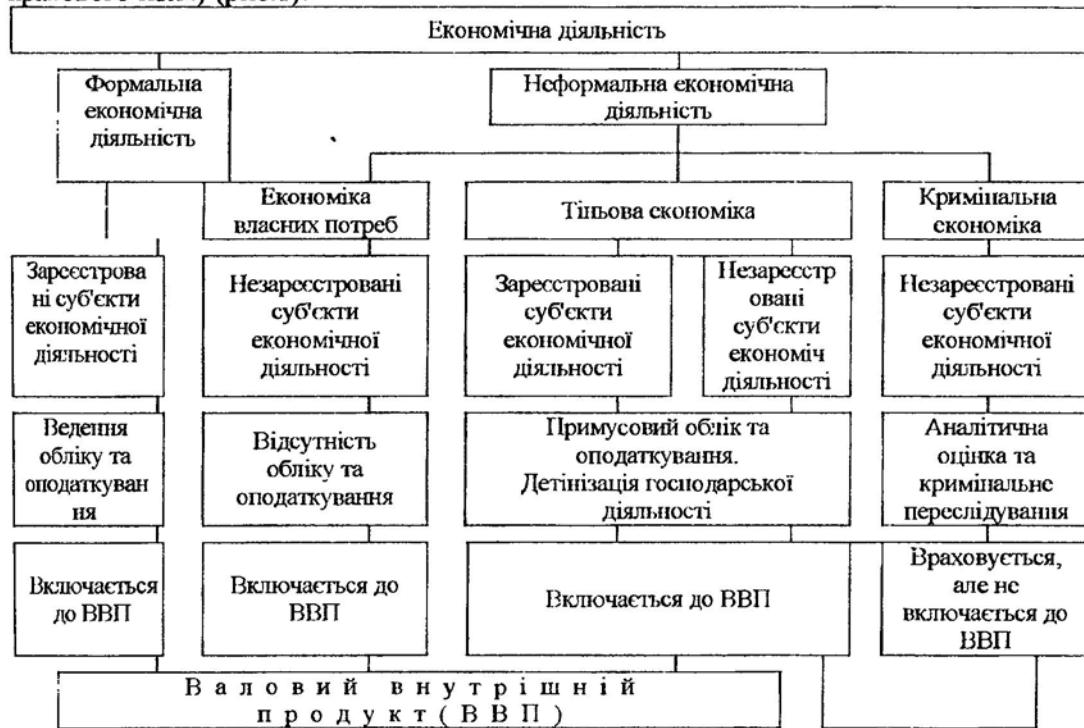

Рис. 1. Класифікація складових частин економічної діяльності

Джерело: [1].

Таким чином, до тіньової економіки відноситься господарська діяльність, спрямована на виготовлення товарів та надання послуг, виробництво яких не заборонено законом, але приховується від статистичного обліку та оподаткування.

Результати тіньової економіки необхідно включати до складу ВВП країни. Таке уточнення усуває певні теоретичні суперечності в тлумаченні поняття «тіньова економіка» та дозволяє дослідити суть цього явища.

Причинами існування тіньових економічних процесів, на думку спеціалістів, є: прагнення підприємців до швидкого збагачення та накопичення капіталу; складність організаційних процедур початку та ведення бізнесу; хаотичне, неефективне проведення приватизації державної власності; посилення посадових повноважень, корупція та безвідповідальність чиновників; сильний податковий прес; нестабільність та складність системи оподаткування; недостатньо активна діяльність держави щодо детінізації економіки [3; 10; 15; 18].

Труднощі практичного та теоретичного характеру дослідження тіньових процесів пояснюють значні протиріччя та розбіжності кількісних оцінок, виконаних різними вченими та фахівцями. Для приведення оцінок тіньової економіки у узгодження до міжнародних стандартів як правило використовують декілька методів:

- метод опитування,
- використання системи національних рахунків,
- монетарні методи (різні варіанти методів Гутмана та Файнс),
- метод сталих взаємозв'язків [14].

Метод опитування, поряд з позитивними, має суттєві негативні риси, які не дозволяють розглядати цей метод як основний у дослідженнях тіньових економічних процесів. Проведення досліджень з використанням методу національних рахунків потребує багато часу та високої якості всіх наявних статистичних даних, спостережень та опитувань. Його застосування при аналізі тіньових процесів у мінливих умовах української перехідної економіки є також недоцільним. Монетарні методи дозволяють враховувати різні аспекти господарської діяльності та одержувати результати з високою точністю, але вони є досить складними і трудомісткими. Тому для виявлення тіньових економічних процесів їх можна ефективно використовувати лише на макроекономічному рівні. Метод сталих взаємозв'язків у порівнянні з монетарними методами має більш вагомі переваги. Цей метод можна застосовувати як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. Він має більш високу точність розрахунків та меншу складність у практичному застосуванні. Цей метод припускає визначення об'ємів тіньової економіки як різниці між реальним (з урахуванням тіньової економіки) і офіційним (за даними Міністерства статистики України) ВВП [2; 3].

На основі постійно поновлюваних статистичних даних регулярно проводяться розрахунки обсягів тіньової економічної діяльності та відповідних коефіцієнтів тінізації у виробництві в цілому та його основних галузях на державному та регіональному рівнях. Аналіз результатів робиться з метою оцінки загального тіньового «фону» країни та виявлення найбільш несприятливих в цьому відношенні регіонів та галузей [19; 21].

Розрахунки фахівців Міністерства економіки України показують, що найбільшого значення показник загального рівня тінізації економіки України досяг

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

у 1996 році: частка обсягу тіньового сектору у загальному ВВП (перший коефіцієнт тінізації) склала 44,62%. Починаючи з середини 90-х років ХХ століття цей показник почав поступово знижуватися, але залишається досить високим – у 2005р. він дорівнював 23% (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень тіньової економіки України, 2000 – 2005рр., кумулятивно

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>ВВП, млрд.грн.</i>						
офіційний	170	20	226	267	345	425
загальний	230	272	293	349	402	509
легальний	150	180	199	246	304	391
тіньовий	80	93	95	103	98	119
<i>Тіньовий ВВП, у % до</i>						
легального ВВП	54	52	48	42	32	30
офіційного ВВП	47	45	42	37	28	29
загального ВВП	35	34	32	30	24	25

Джерело: [19].

У 2006 р. інтегральний показник рівня тіньової діяльності становив 27% офіційного ВВП, що на 2 відсоткових пункти менше рівня тіньової економіки за 2005 р. (29%) (рис. 2) [7].

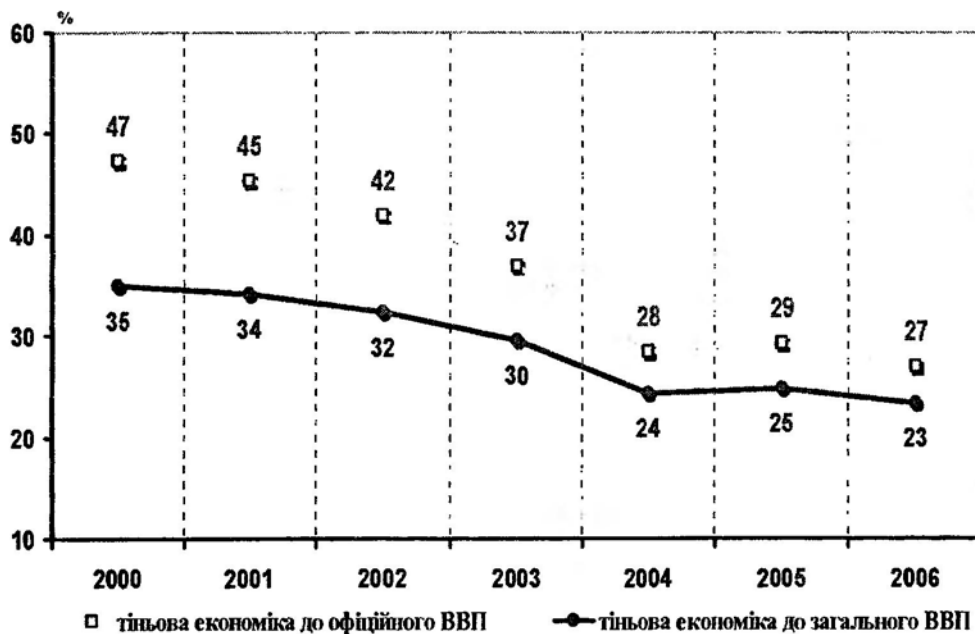

Рис. 2. Рівень тіньової економіки у офіційному та загальному ВВП

Проведений фахівцями Міністерства економіки України аналіз показав, що, чинниками, які сприяли скороченню рівня тінізації у 2006 році, були:

- зменшення безготівкової складової у складі грошової маси (у результаті реалізації постанови Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 26.05.06р. № 753 «Про схвалення Концепції поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів», поширення виплати заробітної плати через платіжні картки та виконання заходів з детінізації економіки України) та істотного прискорення темпів росту депозитів, як результату зростання доходів громадян та довіри населення до банківської сфери;
- підвищення якості статистичної інформації щодо обсягів роздрібного товарообороту та зменшення обсягу продажу споживчих товарів на неформальних ринках;
- удосконалення взаємодії контролюючих органів з метою виявлення схем і технологій відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, у зовнішньоекономічній діяльності, запобігання і протидії фактам незаконного бюджетного відшкодування податку на додану вартість, запобігання незаконному перерахуванню коштів за кордон, зокрема підприємствам з ознаками фіктивності;
- вжиття заходів з метою виявлення шляхів надходження підроблених марок акцизного збору;
- проведення ревізій фінансово-господарської діяльності підприємств вугільної галузі державного сектора економіки та будівельних організацій тощо [7; 19].

Зменшенню рівня тінізації сприяла реалізація наступних рішень Уряду:

1. розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.06р. № 81-р «Про затвердження заходів з виконання у 2006 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні»;
2. спільної постанови Кабінету Міністрів та Національного банку України від 26.05.2006р. № 753 «Про схвалення Концепції поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів»;
3. розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.05р. № 357 «Про затвердження заходів з детінізації національної економіки на 2006-2007 роки»;
4. розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2006р. № 478 «Про затвердження Плану невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній сфері» в частині, зокрема, запровадження щомісячного контролю за скороченням непродуктивних витрат бюджетних установ України, посилення уваги Державної податкової адміністрації до підприємств, що мають від'ємний фінансовий результат діяльності до оподаткування [7].

Водночас, на думку експертів, існували чинники, що завадили більш суттєвому зниженню рівня тінізації. Серед них варто виділити такі:

- монополізація ринку деревини держлісгоспами;
- монополізація страхового ринку;

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

- зловживання монопольним (домінуючим) становищем цінового характеру, насамперед, на ринках житлово-комунального господарства, агропромислового комплексу, енергетики, зв'язку, платних послуг державних органів, зокрема у сфері землевпорядкування;
- мінімізація податкових зобов'язань через неналежне оформлення трудових відносин, а саме: виплата заробітної плати «у конвертах», ведення подвійної бухгалтерії, використання праці найманих працівників без належного оформлення відповідно до вимог чинного законодавства;
- створення і використання транзитних підприємств та суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, організація «конвертаційних» центрів;
- незаконне відшкодування ПДВ;
- нелегальне виробництво та незаконний обіг підакцизних товарів;
- здійснення безтоварних зовнішньоекономічних операцій, які мають на меті незаконне відшкодування або мінімізацію зобов'язань по ПДВ і легалізацію отриманих коштів, а у випадках з підакцизними товарами – ухилення від сплати акцизного збору;
- наявність на українському ринку контрабандної продукції, що знижує цінову конкурентоспроможність продукції легкої, м'ясної та рибної промисловості;
- нестабільна епідеміологічна ситуація у світі та обмеження зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції [7; 15; 19].

Монетарний метод демонстрував тенденцію до зниження рівня тінізації і на 01.01.2007р. становив 18 %, що на 4 відсоткових пункти нижче ніж на кінець 2005 р. (22 %). Зростання частки депозитів у структурі грошової маси становило 3 відсоткових пункти при відповідному зменшенні частки готівки [19].

За електричним методом рівень тінізації протягом звітнього періоду скоротився на 4 відсоткових пункти до 31 %.

Результати розрахунку методом порівняння витрат домогосподарств – обсягів роздрібною торгівлі свідчать про зменшення тіньової складової на 11 відсоткових пунктів до 23 % порівняно з відповідним періодом 2005 року.

Розрахунок за видами економічної діяльності здійснюється виключно фінансовим методом, за допомогою якого аналізуються результати фінансової діяльності підприємств, зокрема обсяги валових доходів підприємств та їх складових (прибуток, податки, оплата праці з нарахуваннями та амортизація).

В основу розрахунків покладено аналіз зміни частки доданої вартості у загальному обсязі валових доходів підприємств за виключенням тієї її частки, яка утворилася під впливом об'єктивних чинників. До об'єктивних чинників відносять:

1) ціновий, який вимірюється коефіцієнтом співвідношення індексів цін на продукти проміжного споживання (вхідні ціни) та кінцеву продукцію галузі (вихідні ціни). Якщо коефіцієнт більше за одиницю, то це означає, що ціни на продукти проміжного споживання зростають швидше за ціни на продукцію галузі. Внаслідок цього буде зростати частка проміжного споживання у доході і, відповідно, скорочуватись частка ВДВ. Навпаки, якщо коефіцієнт менший за одиницю – це означає, що частка ВДВ повинна зростати;

2) масштаби виробництва, який впливає на структуру доходу. Якщо індекс виробництва більше одиниці, то за рахунок зменшення питомої ваги умовно-постійних витрат у собівартості продукції прибутки повинні зрости (та, відповідно, буде зростати частка ВДВ). І навпаки, скорочення виробництва призводить до збільшення частки цих витрат і відповідного зменшення прибутку (зменшення ВДВ). Зміна частки ВДВ (її зменшення), яка відбувається при незмінних об'єктивних чинниках, свідчить про збільшення обсягів "тіньової" економіки [2].

Фінансовий метод розрахунку демонструє зменшення рівня тінізації на 1 відсотковий пункт порівняно з 2005 р. (27 %). Скорочення рівня тіньової економічної діяльності спостерігалось у сільському господарстві (на 4 відсоткових пункти до 28 %), промисловості (на 2 відсоткових пункти до 20 %), зокрема машинобудуванні (на 6 відсоткових пункти до 19 %) [19].

Разом з тим, подальше підвищення рівня тіньової економічної діяльності відбулося у галузях: операцій з нерухомістю (на 12 відсоткових пункти до 62 %); страхуванні (на 10 відсоткових пункти до 53 %); торгівлі автомобілями (на 13 відсоткових пункти до 26%). Рівень тіньової складової залишається достатньо високим у будівництві (40 %) та деревообробці (32 %) при збільшенні тінізації протягом року лише на 3 відсоткових пункти [7].

Вважати достатньо достовірною оцінкою об'єму тіньової економіки можна лише розрахував середні результати, одержані при використанні вищє означених методів.

Основними причинами загрозливого стану у вигляді високого рівня тіньової економіки є: високе податкове навантаження і часті зміни в податковому законодавстві; державна «зарегульованість» підприємств; висока інфляція; криза платежів та брак коштів у підприємств; неефективна цінова політика; великі розміри економічної злочинності; корупція державних чиновників, пов'язана з високим рівнем адміністративного регулювання, що надає їм непотрібну свободу у прийнятті рішень на власний розсуд; відсутність глибокого аналізу форм і методів тіньової економіки, властивих їй автономних механізмів внутрішнього регулювання, кількісного і якісного моніторингу основних напрямків тіньової економіки і джерел її існування й здійснення [9]; безкарність діяльності кримінальних структур, інтеграція організованої злочинності із суб'єктами економічної діяльності, пасивна згода держави на легалізацію кримінальних авторитетів (і в тому числі – у суспільно-політичному житті); незахищеність громадян та підприємств від зазіхань злочинних формувань і встановлення контролю за підприємницькою діяльністю з боку цих структур; відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам; міждержавна інтеграція тіньового сектора і суб'єктів тіньової економічної діяльності; «келійність» організації і проведення приватизації економічно перспективних об'єктів, ігнорування конкурентності й доступності приватизації для легальних капіталів (і у тому числі – закордонних) та ін. [3].

Боротьба з тіньовим сектором економіки являє собою ще більш складну задачу, чим визначення її масштабів. Головна мета - легалізація неформальної економіки і

скорочення, а краще ліквідація, кримінальної. Оскільки на розвиток тіньової економіки впливають численні фактори, тож боротьба з нею повинна бути комплексною, включати економічні, правові і соціальні аспекти.

ВИСНОВКИ. Тіньова економіка – це дуже складне та неоднозначне явище, яке має серйозні негативні наслідки для економіки країни. Можна виділити такі фактори впливу тіньових процесів на підрив економічної безпеки держави: зменшення надходжень податків та інших обов'язкових платежів до державного бюджету, що посилює його дефіцит та ставить під загрозу фінансування інвестиційних та соціальних програм; вилучення частки грошової маси з банківського обігу та контролю, що загострює кризу неплатежів; відтік вітчизняного капіталу за кордон; втрата важелів регулювання економіки з боку держави; зниження міжнародного авторитету та довіри з боку зовнішніх інвесторів; створення фінансової бази для кримінальної економіки; підрив духовних основ суспільства. В той же час, у складних умовах становлення ринкових відносин в Україні, тіньова економіка виступає своєрідним економічним стабілізатором. Додаткові прибутки, отримані завдяки несплаті податків, в деяких випадках направляються на розвиток виробництва і створення нових робочих місць. Зайнятість у «тіні» є для працюючих у цій сфері способом виживання, збереження кваліфікації. Однак, безумовно, мінуси тіньової економіки суттєво переважають.

Складну проблему існування тіньової економіки можна, на наш погляд, вирішити тільки при застосуванні комплексного підходу – для детінізації економіки країни слід використовувати скоординований комплекс економічних, організаційних та правових заходів на основі економіко-математичного аналізу та моделювання тіньових процесів. Крім того, доцільним стає створення сучасних методів виявлення тіньової господарської діяльності суб'єктів підприємництва та умов для виходу економічних процесів з «тіні», ніж кримінальне переслідування суб'єктів господарської діяльності, які працюють у цьому секторі. Все це має знайти відображення в національній програмі боротьби з тіньовою економікою.

Список джерел

1. Балко О.В. Причини сучасного існування «тіньових» економічних процесів // Економіка і право. – 2002. – № 2. – С. 127-130.
2. Барсукова С.Ю. Методы оценки теневой экономики // Вопросы статистики. – 2003. – № 5. – С. 14-23.
3. Бородок В., Турчинов Л., Приходько Т. Оценка масштабов теневой экономики и её влияние на динамику макроэкономических показателей // Экономика Украины. – 1996. – №11. – С. 4-16.
4. Воробьев Е., Тимченко Б. Теневая экономика в условиях системного кризиса // Экономика Украины. – 1998. – № 8. – С. 43-47.
5. Дадалко В.А., Румянцева Д.А., Пешко Д.А. Теневая экономика и кризис власти: проблемы и пути решения. - М., 1999.
6. Дроздов А.В. Механизм функционирования теневой экономики в постсоветских государствах // Культура народов Причерноморья. — 1999. — №8. — С. 28-30.
7. Експрес-інформація «Тенденції тіньової економіки в Україні. Липень – 2007. № 23». – К.: Міністерство економіки України. – 2007.
8. Елиссва И.И. Определение объема теневой деятельности на основании макроэкономических показателей // Вопросы статистики. – 2004. – № 4. – С. 18-31.
9. Ковальов С.В., Балко О.В. Неформальна економіка / Монографія. – Донецьк: Видавель Бугасова С.Г., 2003.

ПОБІРЧЕНКО В.В

10. Корягина Т. Теневая экономика в России. Истоки и структурные изменения // Политэконом. – 1997. – № 1. – С. 39.
11. Мандибура В.О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. – К.: Парламентське видавництво, 1998.
12. Новик С. Методы оценки теневой экономики // Банковский вестник. – 2004. – № 10. – С. 25-32.
13. Рябченко О. Посилення державного управління – шлях до детінізації економіки // Міліція України. – 1999. – № 1-2. – С. 16-17.
14. Святохо Н.В. Використання міжнародних стандартів для розрахунку індикаторів тіньової економіки // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — №55. - Т.3. — С. 34-38.
15. Теневая экономика: Учебное пособие для студентов вузов / Под ред. Эриапвили Н.Д., Артемьева Н.В. Изд. 3-е, перераб., доп. – М.: Юнити-Дана, 2007.
16. Трущенко О.О. Тіньова економіка як негативний фактор економічної безпеки України // Культура народів Причорномор'я. — 2000. — №13. — С. 54-57.
17. Федоренко Н.И. Исследование теневой экономики в Украине // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — №55. - Т.3. — С. 54-56.
18. Филиппович С. Механизмы ограничения теневой экономики // ФУА. - 2004. – № 2. – С. 75.
19. <http://www.me.gov.ua> - Міністерство економіки України (офіційний веб-сайт)
20. <http://www.nbuv.gov.ua>
21. <http://www.ukrstat.gov.ua> – Державний комітет статистики України (офіційний веб-сайт)

Побирченко В.В. Современные тенденции теневой экономики в Украине

Уточнено поняття «теневая экономика» в контексте класифікації економічної діяльності. Розглянуто методи кількісної оцінки теневих процесів. Проаналізовані тенденції теневих економік в Україні. Виявлені фактори, що впливають на сучасний рівень тінізації країни.

Ключевые слова: теневая экономика, факторы тенизации, методы оценки теневой экономики

Pobirchenko V. V. Current trends of shade economy in Ukraine

The concept of a “shade economy” in the context of classification of economic activity was defined. Methods of scoring shade processes were studied. Tendencies of the Ukrainian shade economy were analyzed. There were revealed factors resulting in shadowing of the economy.

Keywords: shade economy, factors resulting in shadowing of the economy, estimation methods of shade economy

Стаття надійшла до редакції 01.11.2007